

A történetírás értelme és értéke

Mi a lényege (értelme és értéke) annak, amit joggal nevezhetünk történelemnek? Az-e, hogy a történtségek a maguk valóságában, tehát „az igazsághoz híven“ reprodukáltassanak (amint általában s a „történelem“ név után nem épen alaptalanul hinni szokták)? Avagy úgy vagyunk, hogy a jó történetírónak — hagyva ezt az alapjában valósíthatatlan célkitűzést — mégis valami más, idegen törvény (politikai, hazafias, vallásos, morális stb. életérdekeltség, azaz) valami nem-reális-igaznak a valósítására kell törekednie? Úgy, hogy a történelem nem volna pusztán csak a tárgyi tudhatóság meg az írói elfogulatlanság függvénye.

Alantiakban válaszunkat e folyóirat közönségének érdeklődéséhez igazítva, igyekszünk egy, a történetírás és történetfilozófia alapkérdéseiről tervezett, nagyobb munkának kéziratából ki-vonatolni.¹

I.

Ha erre a kérdésre — amint természetes — először a nagy történetírói alkotások és elméletek alapján keressük a választ, önként fognak az ókor nagy kultúrnépeinek történetét feldolgozó hatalmas irodalom, illetve ennek a teóriái kínálkozni. Először az anyag ön-értéke, gazdagsága, jelentősége s mégis relative lezárt határai miatt. Azután főleg a mai írók ezzel az anyaggal szemben lehetőleg tökéletes érdektelensége miatt, ami természetszerűleg épen jelen kérdésünknek: az érdekeltségi-szubjektív vonás lényeges vagy lényegtelen voltának eldöntéséhez nem lehet közömbös. Ha viszont az alantiakban e klasszikus népekéi közül elsősorban csak Róma történetének feldolgozóit tartottuk alkalmasnak meghíttetni, ez azért történt így, mert relative szűk terünkön tanácsos volt a legismertebb és mai napig is legnépszerűbb íróknak és feldolgozásoknak

¹ Ebből — külső okok folytán — eddig csak egy terjedelmesebb tanulmány láthatott napvilágot: Történetírás és Történetfilozófia, Budapesti Szemle, 1929, 614. és 620. sz. 449–462, 91–118 ll.

körén befül maradnunk. Egyébként ha az ókori történelemnek további területeit is tekintettük volna, a válasz végeredményben akkor is ugyanaz lett volna. Míg ugyanis az újabb koroknak és különösen saját nemzeteiknek — érthetően elfogultabb — történetírói a XIX. század folyamán költőien szubjektív, párthistóriai írásaikkal már-már láthatatlanná tudják tenni egy Ranke egyedülmaradó, ellentétes törekvéseit is: az ókori történelem egész területén még kételkedni sem jut eszébe senkinek, hogy — elvben legalább — a történetírás sajátos törvénye csak a *sine ira et studio* való, elfogulatlan más-célt-nem-ismerő igazságkeresés lehet, amely azt akarja felfedni, „wie es eigentlich war“ (Ranke). Lényegében azon módon, ahogy ezt a törvényt egykor a történetírás ideáljául fogadott Thukydides értette és propagálta.

Emlékezetes például, hogyan próbálta meg, — annál bámulatosabb öntudatossággal, minthogy jórészt az „exakt“ anyag felfedezését megelőzve — már Niebuhr (Römische Geschichte, 1811-től), hogy egyszerűen kikapcsolja a Livius-féle és hasonló, általa úgynevezett „pseudotörténelmeket“ és Róma keletkezésének és fejlődésének „valódi“ képét a maga igazi voltsága szerint, tőlük függetlenül rajzolja meg. Holott Niebuhr vezérlő csillaga legfeljebb a „józan kritika“ lehetett, — ez a bizonytalan lidércfény. Nagyon is érthető tehát, ha ő utána az a gazdag és valóban exaktnak látszó anyaghalmaz, amelyet főleg Mommsennek (1850-től megindult) dialektológiai, epigraphiai és államjogi kutatásai, ill. gyűjtései tártak fel, ugyanennek a törekvésnek még sokkal élesebb hangsúlyozását követelte, illetőleg engedte meg. Hiszen ha már Niebuhrban megvolt a hajlandóság, hogy normává emelje a Polybios kissé igaztalan Timaios-mértékének elvét,² vagyis a gyereket is kiöntse a fürdővízzel, mennyivel indokoltabb volt Mommsen és az ő követői számára a közkeletű hazugságok és tévedések irtójának póza, amellyel mint elfoguitan értéktelent utasították vissza a „mesélgető“ Livius, a „gyűlölködő“ Tacitus és a többiek egész történetírását! Mommsen nagyjelentőségű *trouvaille*-ainak friss hatása alatt igazán nem lehet észrevenni, hogy a helyes elvek ellenére alapjában ő maga sem az objektív voltságot, inkább a pillanatok létrejöttéit akarta reprodukálni,³ hogy de facto az irodalmi hagyományt még sem tudta egészen kiiktatni, hogy alkotmány-fejlődési konstrukcióit jogi szempontból kikerekítette stb. Mindenki elhitte, hogy ami volt — igenis — híven reprodukálható és hogy a történelem nyilván semmi másra nem is törekedhetik; mindenki hitt a minden költőiségétől megfosztandó történetírás célkitűzésében. Aminthogy ezt Mommsennek ma

² Eszerint t. i. ἐν ἡ δεύτερον ψευδός ... γένονος... κατὰ προαίρεσιν, elég ok volna ὡς οὐδὲν ἂν ἐτι βέβαιον οὐδ' ἀσφαλὲς γένοιτο τῶν ὑπὸ τοῦ τοιοῦτου συγγραφέως λεγομένων (XXII, 25 a. rell.)

³ F. Gundolf, Caesar im XIX. Jahrhundert, 1926, 56 kk.

legjelentősebb adversarius, a valóban zseniális F. Altheim sem tudja másként hinni. Ő is (Epochen der römischen Geschichte I/II, 1933—35, Römische Religionsgeschichte, Göschen I—III, 1931—33 stb.) alapján ugyanilyen optimista feltevéssel és irányban fogott Róma új vallási és politikai történetének a megírásához;⁴ ő is mint „abszolút megbízható“ alapokra kívánt Livius helyett most már arra építeni, amit máig a legújabb archaeologia, epigraphia, numismatika, papyrologia, geographia, összehasonlító nyelvtudomány gazdaságtan és szociologia, jog- és vallástörténet kínálhat a szerencsésebb kutatónak. Habár másként, (nagyobb konturokban, szűkségkép lakunak hagyásával stb.) őszerinte is, mégis: Rómának egy valóban a voltat reprodukáló történelme igenis elképzelhető, megírása megróbálható, illetve helyesen: egyedül ezt szabad elképzelnünk és megpróbálnunk.

De így van-e valóban?

— A gondolkozónak mindig kellett homályosan éreznie, hogy nemcsak Polybios vagy Mommsen, de egy Thukydides vagy Ranke sem tudta az igazat „úgy, ahogy volt“, és főleg az anyatejjel adott szubjektivitástól és a láthatatlanul determináló korhangulattól függetlenül „megfogni“. Arany kitűnően írja: „amit tapasztalsz, a konkrét igaz, Neked valóság, egyszersmind *nem az*“. „Bármennyire igyekezzünk is — mondja egy vezető magyar történész,⁵ — korbeli, nemzeti, felekezeti, társadalmi elhelyezkedésünk béklyóitól, a felfogásunkban sokszor csak tudat alatt működő atavisztikus előítéletektől és világfelfogásunk részét tevő modern elméletektől szabadulni, e momentumok hatását teljesen kiküszöbölni — emberek lévén — nem tudjuk.“ Polybios elfogult-szubjektív érzésű neophyta volt Róma iránt való bámulatában és az achaiai szövetség jelentőségének elbírálásában, Mommsen mindent önkénytelenül a katonai diktatura-gondolat és demokratikus királyság utáni vágyának jegyében látott: Caesart isteníttette és a köztársasági szenátust. Cicerót, a Livianusokat, mint a római nép elnyomóit, a porosz junkerek és amerikai rabszolgatartók példájára képzelte el. Mások élesebben az író egyéni meggyőződésének, nézőpontjának elengedhetetlen szükségét emelik ki (méltán);⁶ megint mások magának a referáló írásműnek apriori „művészeti“ (megformálási) igényeit, annál inkább, mert tökéletes anyaggyűjtés nem képzelhető,⁷ és i. t.

Érezte ezt már a görög elméleti irodalom és sokszor fogta fel

⁴ V. ö. Rose, Altheim: Revolutionary or reactionary; The Harvard Theological Review 1934, 33—51. II.

⁵ Hóman, A Magyar történetírás új útjai, 1932. 45. k. stb.

⁶ V. ö. Croce (f. Kiss), Esztétika, elmélet és történet, 1914. 33, 137, 214. I. és Materialismo storico ed economia marxista c. művét (1907), mint a történelmi materializmus bírálatát is.

⁷ V. ö. A. Baeumler, „Einleitung“ a Der Mythos von Orient und Occident aus den Werken von J. J. Bachofen c. műben, 1926. CCLXXVIII. stb.

a történetírást, mint tökéletlenebb költészetet vagy γένος ἀποδεικτικόν, amely — a νίκης γυμνάσματα vagy a γνώμης παιδείματα eszközei között — „mōvet, delectat, docet“.⁸ Sőt, a felfogás apja tulajdonképp maga Aristoteles (Poetika 9.) lehet, aki ismert mondatát — a költészet valami filozofiával és étellel teljesebb dolog, mint a történetírás — azzal okolja meg, hogy a költészetet csak a valószínűség és szükségyszerűség korlátozza, (különben minden lehetőség nyitva áll a költő előtt), a történetíró ellenben az egyes esethez van kötve (pl. Alkibiades tettei, sorsa) s ezért alantasabb értékű munkát végez. Ebben az összevetésben t. i. Aristoteles a történetírás eljárás módját már eleve, nyilván önkénytelenül ποίησις-nek vette, vagyis a költészet egy egyszerűbb, értéktlenebb fájának. Aminthogy azt, hogy elképzelése ezen a belső ellentmondáson épült, vagyis hogy a klasszikus elmélet nem ismert költészet és (történet-) tudomány közt eredendő különbséget, valóban igazolni látszik egy peripatetikus magyarázónak⁹ az az alkalmasint mégis csak aristotelesi tételeket továbbvivő felosztása is,¹⁰ mely a X. sz.-i cod. Coislianus 120, 248^b folióján maradt fenn, ahol a ἱστορίη is, (a παιδευτική-vel együtt), a ποίησις neve alá van foglalva, csak épen mint annak ἀμίμητος formája, míg vele szemben mint μιμητή-fajta ποίησις állanak az eposz és a drámafajok.¹¹ Ezt t. i. csak úgy lehet érteni, hogy a történet-tudomány is egy költészet-fajta, amely azonban nem utánozva mint a katexochén költészet, hanem (valóságkötötte természetének megfelelően) logikai-ethikai stb. elemei szerint, mint egy ἀμίμητος műfaj dolgozza fel a maga életjelenségeit.

Egyébként e felosztás tudományelméleti megtámadhatatlansága, azaz Aristoteles koncepciójának modern mélysége még jobban szembetűnik, ha — Poet. 1. c. ellenére, a modern igények irányában — belsőségesebbre korrigáljuk az aristotelesi μιμησις-fogalmat. Világos ugyanis, hogy a költészet valójában nem magukat az eseményeket és cselekvő személyeket utánozza (amint Aristoteles mondja), hanem az ezektől a költőkben keltett impresszioknak expressioja, amik aztán mindenesetre utánozni látszanak, sőt másodlagosan törekedhetnek is az indítékaikat. Így az utánzó-fajttal szembeállított költészet-fajta — a modern ismeretelmélet nyelvén — egyszerűen csak olyan szükségkép szubjektív alkotást, ποίησις-t jelenthet, amely ugyan minden irracionális, ösztönös expressiovonást (utánzó ritmust, tiszta „fantáziát“) tehetsége szerint igyekszik nem-utánozóra,

⁸ Croce—Pizzo, Zur Theorie und Geschichte der Historiographie, 1915. 31 kk.

⁹ Kiadva: Cramer, anecd. Par. 1, 403 kk.

¹⁰ A „tractatus“ eredetét illetően v. ö. J. Vahlen, Ἀριστοτέλους π. ποιητικῆς 1885, 78, 292, 1 régebbi véleményével szemben: W. Kroll, Studien zum Verständnis der römischen Literatur 1924, 45 k., noha ezt sem követjük fenntartás nélkül.

¹¹ A lyra elhanyagolása egyszerre vall — véleményem szerint — a felosztás aristotelesi alapjaira és a tényre, hogy az eredeti elhanyagolásnak nem a Poetika befejezetlenségében, hanem Aristoteles látásmódjában kell keresni magyarázatát: de erről — máshol.

azaz tisztán gondolativá, tudományossá józanítani, de így is in ultima analyst kényszerűen szubjektív marad, azaz „költészet“. (Azt, hogy Thukydides objektív tendenciájú történetírása elvben mást akart, — Aristoteles nyilván átnézte vagy mint apriori lehetetlen törekvést nem tartotta érdemesnek megemlíteni.)

Ugyanebben az értelemben különben, mint a görög elmélet, csak még határozottabban szól pl. a latin Quintilianus is, akinek híres „carmen solutum“-tanát (inst. or. 10, 1, 31: „scribitur ad narrandum non ad probandum, et verbis remotioribus et liberioribus figuris narrandi taedium evitat“) Maculay¹² is — többek között — elfogadta és í. t.

De amint az ókori elméletírás szükségkép eszmélt rá főleg a történetírók és rétorok protreptikus példa- és mintatáraiból¹³ a maga historiographiájának burkolt művésziességére, úgy kellett a modern megfigyelőnek is, amikor történeti munkák neve alatt a középkori szenteknek, remetéknek, lovagoknak stb. épületes „legendái“ vagy amikor modern feltalálóról, híres utazókról, miliárdosokról stb. szóló, favorizált kalandos életrajzok, mint torzító nagytények feküdtek vizsgálati asztalán, elengedhetetlenül megsejténie, hogy bizonyos fokig a történetírásnak is, mint minden írói alkotásnak, épen ez a „művésziesség“ is a lényegéhez tartozik. Hogy tehát a történetírás egyben szubjektív életfunkciót, esetleg — ha primitív ősfarmákra állítjuk be — olyan alkotásfajtát is jelent, amely végeredményben az egyén és a szociális közösség biológiai magátmegelégitését hivatott szolgálni. Ahogy már a mi lángeszű Széchenyink sem a múlt hű reprodukálását, hanem a „nemzeti önismeret“ fejlesztését tekintette a magyar történelem feladatának.¹⁴ S ahogy Herodotosnál pl. az eposzi szabadság gondolat, Lamprechtnél a „törvények“ hajszolása, Rankenél a diplomatismus, Treitschkénél a dinasztikus, másoknál más nemzeti, állampolitikai, kultúrtörténeti, gazdasági, szociológiai, ethnographiai stb. eszmék, bizonyos keresztény íróknál Isten országát a földi történelemben belejátszó meghatározottságuk, voltak az eleven motor, amely nyilván „művészi“-csinált konstrukcióval járt, úgyhogy minde szerzőknek különben pozitívumokat is nyújtó, objektív materializmusa alapján csakugyan: egy ténycsoportokkal igazolni próbáló költészetfajta, *ἡ ἱστορία* volt.

Ép ezért nagyon is érthető, ha a most múlt századforduló táján, amikor bizonyos körülmények erre olyan kedvezően összejátszottak, mindez a sejtés és érzés újra és pedig döntőnek tűnő vehemenciával, a mai szaktudománynak „hivatalos“ felfogásává is erősödhetett.

¹² „The classical histories may almost be called romances formed in fact“ (Machiavelli).

¹³ L. most K. Jost, *Das Beispiel und Vorbild der Vorfahren*, stb. *Rhet. Stud.* 19. 1936 Paderborn, v. ö. *Arch. Philologium* 1936, 398 kk.

¹⁴ Imre S., *Gr. Széchenyi István nézetei a nevelésről*, 1904, 158. l.

Ilyen közrejátszó momentum volt mindenestre először is a filozófiai gondolkozás döntő irányváltoztatása, részben csak mint a szellem ellentétek szerint való fejlődési törvényének a következménye. Egy folyamat, amely természetesen a szubjektív elem fontosságának egész XIX. századbeli, hosszú visszaszorítottsága alatt, már W. Humboldtól tartott és folyton erősödött, míg végre főleg Spenglerrel, az ellentett ponton lyukadva ki, a történelemnek épen az igazságkeresésen túl való, *egyéb* nomosát, ill. nomosait, a történetírásnak idegenelvűségét tüntette fel döntő jelentőségűnek.

Itten ennek a hosszú és bonyolult alakulásnak még a vázlatát sem próbálhatjuk adni. Csak per apices utalunk rá, hogy már Hegelben megvolt a tendencia: nem tényeket megállapítani, nem oksági sorozatokat rekonstruálni, hanem a korok szellemét, az örökjellegűt érteni meg az emberiség történetében. A szellemet, amely létrehozta a történtségeket s így egyedül adhat róluk megfelelő felvilágosítást. Már ő támadta Niebuhr históriai-filológus kritikáját és gúnyosan mutatott a be- és előrelátás fölényéhez képest,^{14*} a tapasztalati tudományok elmaradottságára. Ahogy pedig Hegel látott metafizikai erőtenyezőket egymással szemben,¹⁵ az lényegben már azonos volt a Bachofentól symbolikusnak, ma — Wertheimer és Spranger után — inkább alkat- vagy strukturalélektaninak nevezett szemléletmóddal. Bachofen is t. i. csak mint örök élet-törvények és élményformák igazolását nézi az ókort. Így már Hegel és Bachofen is a részletek racionális megértése elé helyezték az Egész-szel inkább intuitív alapon való tisztábajövés követelményét. Ugyanígy lehetetlen Nietzsche nevét is elhallgatnunk, épen mert igézetes rendszeréből csak mellékesen következett, nem öncélja volt a történetírás problémájához való állásfoglalás. Világos t. i., hogy amikor nála a történetírás természetszerűen lesz a jelent építő és a jövőt előkészítő „Übermensch“ kiváltságává, sőt önmagával szemben való kötelességévé, Nietzsche már annak a felfogásnak veti meg az alapjait, amely ma csak annyira becsüli meg a történetírást, amennyire az valamiféle életérdek céljaira harci eszköz gyanánt felhasználható:¹⁶ az Übermensch múltregisztrálási módja volt annak a mai német történetfelfogásnak az őse, amelynek értelmében Rosenberg 1934. febr. 22-i nevezetes beszédében „az átkos tárgyilagosság mérgeről“ beszélhetett. Módszeresen mindamellett és kifejezetten a történetírás elmélete szempontjából, legelsősorban W. Dilthey tette közkincsé a belátást, hogy ama bonyolult élményfolyamatok és okságaik teljességét, amelyek a múlt kultúrtörökvéseit alkotják, semmiféle tudással nem, csak a „sympathia“ erejével lehet teljesen felitatni. Ő állította be a történetírást nemcsak mint a múltnak magának, tehát a tudásnak és logikának, hanem annak a mindenkori embernek is szükségképen való függvényét, aki a múltat utánélésével, a rokon típusokra való ráérzésével stb. élményévé teendő. Így — jóllehet a tervezett „Történelmi Ész Kritikája“-t — nem adatott megírnia,¹⁷ kétségkívül Dilthey történetíró gyakorlata és elmélete hatott legjobban a tudósoknak hosszú sorára,

^{14*} V. ö. Gundolf, i. h. 43. k., 58 stb.

¹⁵ V. ö. Baeumler, CCLXV. 1.

¹⁶ V. ö. Baeumler, CCLXVI. 1.

¹⁷ V. ö. Bartók, A középkori és újkori filozófia története, 1935. 447. kk.

akik Sprangerig, bár különbözőképp árnyalva, lényegben mindig az élet- (nem a tudományos) jelentőségű történetírás elvét segítették diadalra. Melleite, ebben az összefüggésben az ideális és életfilozófia részleteinek olyan érdekes kidolgozóit is mellőzhetjük, mint pl. Windelband és Rickert, sőt elég lesz még arra a Bergsonra is pusztán utalni, akinél senki jobban nem támogatta Dilthey alap-gondolatát, hogy a múltat csak megélve lehet reprodukálni; mindamellett, hogy ezt közvetve, csakis annyiban tette, amennyiben általános felfogásával az intelligencia és tudás kompetenciáját minden az anyag körén túlmenő élet- és különösen lelki eseményre vonatkozólag tagadta, illetve ilyen kérdésekben a döntő szót az intuíciónak (megelőő sympathiának) tulajdonította.¹⁸ Enélkül is világos t. i., hogy az új hullám a történetfilozófiai felfogást szükségképp kényszerítette az exakt-tudományos történelem gondolatának feladására és hogy viszont ennek a feladásnak az új hullámot kellett erősítenie.

E tényező mellett, amely napjaink történetfilozófiájának módosulását kétségkívül abban az irányban befolyásolta, hogy ez újra csak annyit várjon a történetírástól, amennyi relatív hűséggel mai helyzetünkre, szellemiségünk legpontosabb állására vonatkozólag szolgáltathat okulásokat,¹⁹ a történettudomány hivatalos értékelésének elfordulását, mint további tényező, az általános, főleg az ú. n. természettudományos felfogás mai, gyökeres megváltozása is elősegítette. Főleg azok a természettudományos alapfeltételeket közelről érintő „felfedezések“, az ú. n. „metafizikai maradék“ felismerésének a ténye stb., amik a (természet)tudományos materializmust a XX. sz. elején olyan feltűnően s hirtelenül kényszerítették szerénységre.

Olaszok, franciák, angolok, németek különböző réseken át ekkor szinte egyszerre pillantják meg és egyszerre tanítják az addig exaktoknak tartott természettudományok szubjektív voltát.²⁰ Amit eddig természeti törvénynek mondtak, csak „nagyobb valószínűséggel rendelkező megállapítás“-sá süllyedt. Egyszerre úgy látták, hogy — ime — túl a pozitívista tapasztalaton, a „source eréatrice“ megpillantása végett elengedhetetlen szükség mutatkozik a szenzibilizációra (Boutroux) vagy belső illuminációra (Faraday), egyszóval valamiféle intuitív akcióra. Ehhez járult Einsteinnek relativitáselmélete és M. Planck tana az energia rhapsodikus áramlásáról, amelyek az egész klasszikus fizikát, azután kihatásukban a modern kémiát, csillagásztant stb. is forradalmasították. A természettudósok java hirtelen a másik végletbe esett; már az anorganikus, illetőleg organikus közti különbségek csekélységéről, az anorganikus tudományok világnézeti függéséről, „Führerrolle des Seelischen“-ről beszélnek.²¹ A

¹⁸ V. ö. Bartók, i. h. 416. k.

¹⁹ L. különösen Litt, Geschichte und Leben, 1925.

²⁰ Részletesebben l. Budapesti Szemle, 1929, 100 kk, II.

²¹ L. különösen B. Bavink, Ergebnisse und Probleme der Naturwissenschaft, 1930. (V. ö. W. Moock, Hochland XXXI, 1933—34, 537 kk) és Die Naturwissenschaft auf dem Wege zur Religion, 1933; Aloys Wenzl, Metaphysik der Physik von heute, Wissenschaft u. Zeitgeist 2, 1935, 4 kk, 30 k. és Wissenschaft und Weltanschauung 1935 c. nagy művét; hozzá: S. A. Eddington, Die Naturwissenschaft auf neuen Bahnen 1935 és Mikola, A fizika gondolatvilága 1933. (V. ö.

régi idő-, tér- és kvantitáselméletnek csakúgy befellegzett, mint az atómtannak vagy a merev causalitáselvnek; a lelki hatásoknak az organikus betegségek gyógyításában koncedált szereppel jeles professzorok a „csodát“ engedik be az orvosi tudományba,²² stb. S ha mindebben volt is megint (ellenkező fajta) túlzás, annyi legalább biztosnak látszik, hogy bizonyos kategórikus-éles beállítások alól végleg kihullt a talaj. Ma már semmiesetre sem lehet úgy beszélni, hogy a tapasztalat-szerzésnek csak két útja van: *entweder* die Behandlung nach psychologischen Gesetzen *oder* die Zuordnung zu mathematischen ideellen Gel-tungen (Wenzl). Legfeljebb a tudomány körét tágítani (amint pl. Spranger is teszi)²³ vagy fogalmát áthumanizálni és spiritualizálni lehet. Arra viszont szinte felesleges rámutatni, hogy amelyik pillanatban a Tudománynak nemcsak „tud-ható“, de „érzhető igazságait“ engedélyeztük, — tudományos voltának veszélye nélkül — tártuk fel a kaput errőlfelől is, újra csak a bevallottan művészi, nem-zeti, mythikus stb. történetírók lehetőségének, a monumentális-typizáló²⁴ történeti látásmódnak. Amint Ranke észrevette, hogy igazában csak az a történelem ragad meg jól az emberek emlékezetében, amely a monda, népepika, mythos felé nem tűr meg határt,²⁵ vagyis „alle Mal des Gebiet der Mythologie berührt“.²⁶

Végül, ama számos momentum közül, amik a történetírás értékelésében a mai átfordulást provokálták, felhozhatjuk a nemzeti és egyéni életeknek azokat a világháborútól mindenütt mesterségesen is siettetett változásait, azokat a politikai kataklizmákat, nemzeti visszahatásokat és forradalmi törekvéseket is, amik itt-ott diktatúrák, párturalmak formájáig is fejlődve, szinte mindenütt Európában a régi tudományfelfogással ellenkező atmoszférát alakítottak ki.

Igy — filozófiai meggondolás alapján — már Harnack eljutott a „Zum Handeln ist der Mensch auf der Welt, nicht zum Betrachten“ meggyőződéséhez;²⁷ Planck az új fizika világképe szerint találta az ethikai conclusiot elen-gedhetetlennek, hogy az akarat (karakter) megelőzi az észet (a dolgok jelenő formáját).²⁸ Van-e természetesebb az ilyen tudományos common sens mellett, minthogy a nekik megfelelő viszonyokba születő modern tett- és akaratembe-rek a maguk részéről is kényszerűen ehhez képest nézik be a múltat és a jövőt is az aktív jelenbe? Kicsiben, minálunk, így volt ez, amikor pl. a kiegyezést követő nemzeti fellendüléstörekvéseket a Thaly—Márki-féle „kuruc“ történet-

Faragó, Athenaeum, 1934, 94. k.); legújabban Faragó L., A modern fizikai vi-lágkép és az ember, Athenaeum, 1937, 87—128. ll.

²² V. ö. Imre József előadását a Nemzeti Klub-ban, 1936 ápr. 22-én.

²³ I. h. 11. l.

²⁴ Fr. Nietzsche terminusa: Nutzen und Nachteil der Historie fürs Leben. (Unzeitgemässe Betrachtungen I. k. II.) 117 k., 122. l.

²⁵ O. Lorenz, Die Geschichtswissenschaft II, 1891, 32. l. (V. ö. lent is.)

²⁶ V. ö. Fr. Panzer, Märchen, Sage und Dichtung 1905, 22, 48 kk. stb.

²⁷ Über die Sicherheit und die Grenzen geschichtlicher Erkenntnis, 1917.

²⁸ L. Das Wesen der Willensfreiheit cím alatt Budapest 1936 május 9-én tartott előadását. Hasonló értelemben hangsúlyozza Th. W. Danzel is, hogy a formáló ösztön (és a metaphora) előbb fejlődik ki, mint a magyarázó (és a fogalom): Mitteilungen aus dem Museum f. Völkerkunde in Hamburg, XIII, 1928, 53, 66. l. stb.

írás kísérte.²⁹ S nagyban, ugyanide mutat ama lelkiismeretes önvizsgálatnak a meghökkentő eredménye is, amelynek az európai kultúrnépek mai nemzedéke magát 1927-ben, a Rohan-féle „Szellemi Együttműködés Szövetsége” ankétján alávetette;³⁰ amikor kiderült, hogy a világháborút követő „modern diszpozíció” nem is tudta másként nézni a múltat, mint állandóan kitéve a maga aktuális akarása és képzeletvilága fenyegető veszedelmének, vagyis csupán ezen át, ezért. És kiderült, hogy bár különféle módon és mértékben, de szinte minden nép minden képviselője értéktelen, kidobandó tehernek tartja a tradicionális tartalmú, objektív törekvésű történelemideált és mesének a történeti tudatot: az ankét, mint „a modern ember diszpozícióinak megfelelő”, egyedül olyan történetírást volt hajlandó — nyilvánvaló okokból és célokkal — megengedni, amely megfelelő akarati megéléssel és lélekbefolyásoló tendenciával beszél az ősök példáját, tehát azonos azzal vagy legalább is nagyon közel áll ahhoz, amit nemzeti mythosnak vagy legendának nevezhetnénk. Ebben az értelemben utasította el Bodrero — az akkor már „fascista” Olaszország képviselője — minden objektív szemléleten épülő történetírás célkitűzését és minősítette elégtelennel Croce idealizmusának követelményét, azt az enyhébb fogalmazást, amely mint történelmi érték-kritériumot már elfogadta, hogyha egy eseménynek a „jelenben” eleven következményei vannak. (Ugy, ahogy E. Meyer szerint is: „Historisch ist, was wirksam ist, oder — még toleránsan — gewesen ist.”) Ő élesen disztigválva, nem a történeti tényt magát, hanem csak a belőle fakasztható hatásértéket és nem a múlt megmentését, hanem kizárólag az olyan „átértett” történelmet tartotta fontosnak, illetőleg jogosultnak,³¹ amelynek számára a múlt az „eleven, mozgató fizikai és erkölcsi erő”.³² S aztóta még ennél az ankétnál is továbbmegy ebben az irányban — tudvalevőleg — egy végletesen szubjektív, központi tendencia: a mai Németországé, amely a tiszta tudomány jogosultságát általában csak a maga jövőjének elősegítése fokáig hajlandó elismerni.³³ Amelynek tehát Hellas vagy Róma története önmagában nem érték, csak a faji közösség fokáig: Amennyiben e népek és a német nép közt empirikusan is „az északi vér megegyezősége” bizonyítható³⁴ és az antikvitás úgy számítható ennek a (német) népnek, ill. fajnak az őseihez („halottaihoz”),³⁵ hogy kultúreszményei

²⁹ L. Szekfű, A magyar történetírás új útjai, 433. k. l.

³⁰ V. ö. Eckhardt S.: Rohan herceg kongresszusa, Magyar Szemle 1927 (I) 394 kk. és Hornyánszky Gy.: A történet szerepe a népek öntudatában, Társadalomtudomány 1927, 465 kk.

³¹ Europ. Revue, 1927, 641 kk.

³² Eckhardt, i. h. 395. l.

³³ Kornis, Tudományelmélet és Tudománypolitika, Berzeviczy Emlékkönyv 1934, 72. k.

³⁴ Így veszi pl. Sachse, a Neue Wege zur Antike I. sor. 9. füzetében, 1933, 61 l. az azonos rassz „reagálásának” kétségtelen (?) bizonyítékául, hogy az ókor-nak a német kultúréletre háromszor legérezhetőbben gyakorolt hatása (Karlo-ing-Otto-korabeli renaissance, humanizmus, idealizmus) mindig összesett a német nagyság periódusaival; ez aztán jogcím lesz az ókor tárgyalására.

³⁵ L. G. Klingenstein, Humanistische Bildung im nationalsozialistischen Staate (Neue Wege i. h.) 36 k.: „Die Lebensfrage des Humanismus hängt davon ab, ob die Antike... zu unsern Toten gehört.” Ebben az összefüggésben l. Faragó László jól megírt áttekintését is: A harmadik humanizmus és a harmadik birodalom, Apollo-Könyvtár 2, 1935.

példaszerűen („staatlich-paradigmatisch“) „nagy vonásokban helyesen megragadva“, értékesen erősítő feleleteket adhatnak a német mának a sorsdöntő kérdéseire.³⁶

Akárhogy is történt azonban, annyi mindesetre bizonyos, hogy a *ma* uralkodó (nemcsak német) közvélemény szerint, amelynek természetesen a történet „Rassenschicksal“ gyanánt való felfogása felel meg,^{36*} a történettudomány általában csak mint harci eszköz,³⁷ tanulság és (pozitív vagy negatív, totális vagy részleges^{37*}) tételbizonyíték, ill. létigazolás jöhet tekintetbe:³⁸ a történet mestereinek vagy tanítójának sohasem az igazságért hidegen, hanem mindig a jelen szerint „lelkesedve“ és a maga érdekei szerint, kötelessége határozott (párt)-állást foglalni.³⁹ És ha igaz is kétségkívül, hogy csak túlzás és önhittség állíthatta a nemzeti és faji önállóságot, az *egy* jelent egyedüli értékmérőnek; igaz, hogy nem szabad a lezárt antikvitás önmagáért való páratlan és ambivalens jelentőségét a jelentőtörténet jelszavával kizárólag ilyen (még alakuló s abszolút értékű távolról sem igazolt) törekvések prokrusteszi függvényévé degradálni, — mégis: tény, hogy a mi nemzedékünknek gyakorlata (és elmélete) is élesen látta meg s vallja, hogy a múltnézést a jelentől, a múltreferálást a referálótól lehetetlen elválasztani. Ezzel viszont korunk is, szemben a XIX. századi gyakorlattal, legalább bizonyos fokig a heteronomisztikus, azaz tendenciózus (nemzeti, pártpolitikai, morális, nevelő, praktikus), illetőleg entusiasztikus (költői, legendás, mondaszerű stb.) történetlátások kényszerű jogosultságát koncedálta. Ahogy Thukydidesztől mint kivételes törekvéstől eltekintve vagy rajta is „átnézve“ és a történetírásnak költői műfaj gyanánt való tekintésével, az ókori klasszikus elmélet szintén ilyen heteronomisztikus-regényszerű történetírás tartott a történetírásnak. Ha nem is — úgy látszik — mint egyedül kívánatosat, hanem mindenesetre mint az emberi intellektus szerint kényszerűet és csak ekként lehetségeset.

³⁶ V. ö. Hitler, *Mein Kampf* 1932, kül. 469. l. stb. (*Geschichte „Lehrmeisterin für die Zukunft und für den Fortbestand des eigenen Volkstums“*), hozzá Klingstein, i. h. 23. l. is stb.

^{36*} A tételhez, hogy egy nép története a m. elsődleges faji adottságainak harca az illető nép és ország kialakításáért, v. ö. Viernow, *Zur Theorie und Praxis des nationalsozialistischen Geschichtsunterrichts*, Halle 1935, 5. kk. 27. l. stb. Az ebben a gondolkörben legérdektelenebb és legtudományosabb Ernst Kriek-féle „anthropologia“ jelentőségére, melyre Imre Sándor volt szíves figyelmzettetni, lent még rátérünk.

³⁷ „Um unser deutsches Schicksal zu meistern“ írja Klingenstein, i. h. 23. lap.

^{37*} Ertsd: speciális „germán“ és általános „nordisch értékű. (V. ö. Klingenstein, i. h. 37. l.)

³⁸ Így írja Sachse, i. h.: „Im Römertum begegnete ihm (a német embert érti) der artverwandte Tatmensch, im Griechentum der Dichter, der Denker und Künstler, dem er sich kongenial fühlte! Also: Beschäftigung mit der Antike zur Erkenntnis und Formung der eigenen Rasse“, ahogy Hitler tanítja.

³⁹ V. ö. A. Viernow, i. h. 34, 41, 11.

Igen jellemző erre a jelentős elfordulásra az autonomisztikus történetideáltól, hogy ezek az elvek éppen az eddig legkonzervatívabb ókori történetírás jelenlegi elméletébe és gyakorlatába is meglehetősen mélyen behatolhattak. Ezzel függ össze t. i., (hogy csak egy-egy kis példát hozzunk), ha többek közt a kitűnő Fr. Klingner 1926-ban — nemcsak a Rohan-ankétot és Hitler-programot előzve meg, hanem talán a filozófus-tudományos elméletíróktól is függetlenül, tisztán a „korlevegő“ hatása alatt — pompás Livius-igazolásában⁴⁰ olyan bátran tört pálcát ennek az Augustus diktatúrája érdekében nemzeti tendenciáktól deobjektivizált római történetírónak értéke mellett, meggyőzően bizonyítva, hogy az ilyen történelem is lehet „igazi“, nemcsak a görög Thukydides—Polybios ideálja szerint való. És ezzel függ össze, ha másfelől, körülbelül ugyanekkor, Ed. Meyer és F. Münzer kiváló tanítványa, Scipio Africanus történetírója, Werner Schur⁴¹ történetírói gyakorlatában is, mint a történelmi voltság egy részét honorálta a legendát, melyről bevezetőleg állítja, hogy amennyiben a népfantáziának emberi igazság-tartalma van, az egyes emberek (és tettek) rekonstruálásához semmiféle kritikai analízis nem pótolhatja. Schur is szóval elítélte a közelmúlt historizmusnak azt a mindenáron való legendarombolását, a Niebuhr-elvet, amely megbocsáthatatlan pazarlással annyi értékes forrásától fosztotta meg, vagyis akarta megfosztani a történettudományt.

II.

Ime, a gyakorlatnak és elméletnek számbavétele nem döntötte el, melyik a „valódi“, az igazságelvű vagy a heteronomisztikus történetírás? Keresésünk eredményeként csak az ellentétek maradtak — a kigyenlíthetetlenségnek legijesztőbb látszatában — egymással szemközt s arra kell gondolnunk: talán már a kérdés is hibásan volt felvetve.

— Eleve meggondolkoztathat mindenesetre, hogy reális, elfogulatlan szemmel nézve a „véggép meghalt múlt“-nak (Szekfű) mindenmű megóvni- vagy feltámasztani-akarása existenciális (praktikus) szempontból teljességgel szükségtelen és értelmetlen, tehát bizonyos fokig már természetellenes törekvés is. Azt, hogy a múlt történetének leírása sohasem valóságos, legfeljebb szellemi igazságokat eredményezhet, Bachofen is mondotta.⁴² Tanulmányértéke minden múlt-feljegyzésnek csak annyi van, amennyi nincs: két eset legfeljebb ha felületesen hasonlíthat, semmisem ismétlődhetik, hanemha utólagos bölcsesség szerint; életünket, tetteinket mindenesetre kockázatos volna a múlt után igazítani. Ehhez jó, hogy magának az objektív re-

⁴⁰ Livius: Die Antike, 1925, 86—100 II.

⁴¹ Das Erbe der Alten, XIII: Scipio Africanus und die Begründung der römischen Weltherrschaft, 1927.

⁴² Ed. Schroeter, 1926, 578 = Tanaquil (1870). Bevez. XLIX. I.

produkálásnak feladata is nyilván — desideratum. Nietzsche kétségbevonta, egyáltalán lehetséges-e a „Geschichte“ „als welche etwas feststellen will, was im Augenblick des Geschehens selbst nicht feststet“; Diltthey és Windelband részletesen igazolták, milyen reménytelenül hiábavaló, ha a voltságnak ilyen reprodukálását mégis megpróbáljuk. Ugyilátszik egyszóval, hogy valami megnyugtatóbb választ a történelem való lényegét és értékét illetően legfeljebb ha a lényeg-és eredetkeresésnek rögos útján fogunk felhajszolhatni.

A történelem történelmének elfogulatlan szemlélete viszont mintha (megint) csak a nem-magáért való történetírás valódibb voltáról lenne határozottabb tanuságot. Mintha a statisztikai számadatok is (előreboesáthatjuk) az ellen, a történtség objektív reprodukálását célzó „ideál“ ellen szólnának, amelyet Thukydides' példaadása és Niebuhr, Mommsen, Ranke korának célkitűzése — úgy látszik — egyedül tartott erre a névre érdemesnek, de amely előfeltételként lehetetlent, az egyéniségében természetszerűen adott és a körülmények szerint is leküzdhetetlen „hibaforrások“ eleve való leküzdését követeli meg a történetírótól.^{42*}

Eleddig legalább: általában úgy, mint a mai Európa felkavart népeinél is, az az attitude volt a gyakoribb, közönségesebb és természetesebb, amely az „an sich“, objektív érték iránt való érdeklődés nélkül, csak addig a fokig becsülte a mültságot, ameddig az a közt és egyént jelen sorsa irányításában segíteni képes; nem tudást, de fegyvert jelent számára. A történtséglátás és referálás nemcsak a primitív törzseknél, mint az arapahoknál stb. mutatkozik a törzs vagy az egyén magáterősítésének, mondjuk így: „varázstörténetnek“; legfeljebb hogy ezek a népek feltűnőbben, gátlástalanabbul és a tényektől függetlenebbül, teljesen pszichologikus tendenciák jegyében szokták őseik győzelmes harcait — részben megjátszva, részben referálva — előadni.⁴³ Lényegében az a mód is csak ilyenféle volt, ahogy az ázsiai Keletnek, a régi Egyiptomnak, az érintetlen Indiának, Ómexikónak, jórészt az ótestamentumi szerzőknek, a régi skandinávoknak és más népeknek ú. n. történetírása is szerette a tényeket elbeszélni,⁴⁴ sőt még a sajátoságos római meggyőződés szerint is: a történetírás igazi értéke ott kezdődik, amikor túllép a múlt magáért való ismerni akarásán, vagyis már példátvevés céljából is nézhetjük.⁴⁵ Így ezeket a módokat is nyilván ép oly joggal

^{42*} V. ö. Bernheim, Lehrbuch der historischen Methode 1908, 5/6. kiad., 763. lap.

⁴³ L. Aus der Frühzeit der Epik, Raccolta Ramorino 1927, 589, 596. I. stb.

⁴⁴ V. ö. E. Meyer, Geschichte des Altertums I, I, 1925 225 kk és Ed. Schwarz, Geschichtschreibung und Geschichte bei den Hellenen, Die Antike IV, 1928, 15. kk. és uő. már Über das Verhältnis der Hellenen zur Geschichte is, Logos 1920—21, (IX.) 171—187. II.

⁴⁵ „Ista studia (t. i. történelmi studiumok) — mondja M. Piso Lucius Ciceróhoz és M. Tullius is magáévá teszi a tételt — si ad imitandos summos

lehet nevezni varázsnak, mythosnak, epikának, történeti elbeszélésnek, parainesisnek, epideixisnek vagy ahogy ép rájuk illik, amilyen jogtalanul vonnók őket az „objektívnek“ megkövetelt történelem fogalma alá. Egyenesen úgy látszik — más szóval, — hogy a múlttal a múltért, önzetlen igazságkeresés céljával való, bizonyos fokig természetellenes foglalkozást eddig *egyedül* a görögök s velük-utánuk olyan modern kultúrnépek űzték, amelyek nemzeti életüknek megfelelő korszakaiban, valami okból, akarták vagy bármi módon indítva érezhették magukat, ezt a görög példát szándékosan-tudatosan mintául venni.⁴⁶ Mintha tehát az, amit eddig, mint objektívet a történetírásnak szoktak venni, egyszerűen csak a *görög* történetírás volna.

Igazában azonban még ez a szűk kör is igen jelentősen összesebb szorul, mihelyt a görög történetiszemlélésnek történetét, azaz kialakulását is gondosabban számbavesszük, — amint *kell* vennünk.

Mindenesetre: ehhez a számbavételhez a legrégibb görög történetírókból, az ú. n. logographusokból legfeljebb csak kétségesen értelmezhető, igen gyér és megbízhatatlan töredékeink maradtak s teljességgel hiányoznak azok a „kezdetek“, amelyekkel szemben már a logographusok az új másfélét jelentették. Így is mindamellett egy E. Meyer helyesen vélte megállapíthatni,⁴⁷ hogy a görög esetben is az objektív történetírás *nem* az objektívitásnak iskolapéldáiból (évkönyvszerű vagy krónikás feljegyzések, táblák stb.) vette eredetét, hanem kimutathatóan a népies elbeszélésből és a mythosból indult ki és jutott el — lassan, nem egyenesen és egyszerre, hanem szoros függésben bizonyos szerencsés kapacitások esetleges találkozásától — odáig, hogy a maga mythosszerűségét (talán először Herodotossal) legalábbis elvben és szándékban megtagadva⁴⁸ az új genoszt, a (görög) történetírást kezdeményezhesse. És ha ez persze okmány-szerűen nem is bizonyítható, ugyanezt a fejlődést minden okmány-nál megbízhatóbban látszanak igazolni mindenesetre a görög közvéleménynek önkénytelenül erre az átmenetre visszautaló későbbi megnyilatkozásai, kétségei, mérlegelései, kritikája stb. is. Semmi azt — például —, hogy Herodotos *először* helyezte a történeti tény értékét

vires spectant, ingeniosorum sunt; sin tantum modo ad indicia veteris memoriae cognoscenda, curiosorum.“ (Cicero: De finibus b. et m. V, 2, 6.)

⁴⁶ V. ö. E. Meyer, i. h. 227 kk.; E. Schwarz, Die Antike, 155 kk. II.

⁴⁷ I. h. (184 kk.) 228 k.

⁴⁸ Herodotos alapját kétségkívül már Homerosnak epikus módja veti meg, amelyik azzal, hogy az öncélú mythost meghaladta, előkészítette a történelmi tartást, vagyis az ilyennek látszó ténszerűség (epikum) öncéllá (lényeggé) emelését. Homeros tehát, nemcsak a görögök közhiite szerint, hanem valóban is kezdete a történelemnek. Más kérdés, hogy a fejlődés közbeeső fokai milyenek voltak. Hisszük, hogy sokszor találkoztak rajtok a mythikus költői és az objektív történeti elemeknek olyanféle olaj-víz-szerű keveretlenségei és egymásmelletti-ségei is, aminők pl. az Ótestamentum történeti könyveire és a királyoktól vezetett Krónikára is jellemzők voltak. (V. ö. pl. Királyok I, 11:41; 14:19; 16:27; 22:40; II. 10:34 stb.)

ennek előnyére a mythikusoké elé, vagyis csak ő ismerte fel az értékelést a történetírás differentia specifica-jának, hangosabban nem tanúsíthatná, mint ahogy pl. IX, 26 k. könyvei el: a tegeaiak ama jogunknak igazolására, hogy minden közös peloponnesosi vállalkozásban őket illeti meg az egyik szárny vezetése, egy bizonyos hőskori történetre, tehát mythosra hivatkoztak (egyszer egy legendás tegeai király győzelme mentette volna meg az egész Peloponnesost), míg ezzel szemben — látható elégtételérzessel utal rá Herodotos — az athéni képviselők már csak mellékes súlyt helyeztek hasonló, szintén emlegetett mythikus igazolásokra s annál nagyobbab a marathoni csatára, amely mint mindnyájunk tudomása szerint volt valóság, ezt az előjogot számukra ehhez képest sokkal inkább volt hivatott igazolni és biztosítani.⁴⁹ Herodotos látható büszkeségében épen úgy benne van, hogy ő a való ténnyel való történelmi bizonyítást egy régibb „mythikus“ gyakorlattal szemben először vagy az elsők közt találja lényegnek, amint Thukydides is (még nagyobb biztossággal) teszi arra a hangsúlyt, hogy a Spártában szónokló attikai követe kifejezett kritikával tartották az Athén történetét illető ősi mythosokat mellőzhetőeknek (I, 73, 2).⁵⁰

Végül elvileg is *ilyen* fejlődésmenetet tesznek a legújabban a mythos lényegéről, néprajzi kutatóktól (Preuss, Malinowski, Lévy-Bruhl, Thurnwald stb.) minél függetlenebbül szerzett, annál meggyőzőbb tapasztalatok is valószínűvé. Véleményünk szerint t. i. általában a történetírás lényege szempontjából is igen fontos az a mélyebb meglátás, hogy a mythosnak existenciális funkcióját valami jelentő igazoló törekvés alkotja. Hogy a mythos, — ahogyan ez egyes primitív népeknél szinte kézzelfogható, de még az irodalmivá nemesült görög formákban is kimutatható, — mindig a jelen bizonyos érthetetlennek, alapozatlannak (mert illogikusnak) érzett szokásait, intézményeit, neveit, szertartásait, hagyományait stb. hivatott egy persze kitalált, de a közhíhetőség kellékeivel szükségképp rendelkező s az ősök idejébe visszadatált, azaz „volt“-nak megtett „történettel“ (elbeszéléssel) megérthetővé és megalapozottá szentesíteni.⁵¹ Fontos, mert így a mythos is nyilván ugyanazt kívánja, mint legalábbis az a leg-

⁴⁹ V. ö. K. Jost i. h. 41. kk.

⁵⁰ καὶ τὰ μὲν πάντα παλαιὰ τί δεῖ λέγειν, ὅν ἀκοῖ μᾶλλον λόγων μάστους ἢ ὅψις τῶν ἀκουσόμενων. V. ö. Jost, i. h. 59. — Némileg más az eset Demosthenesnél, aki mint rétor — természetesen — soha egy pillanatra sem akarta a múltat, történész módjára, „igazán ábrázolni“, hanem azt szokta belőle kivenni, amit épen polgártársainak, mint πᾶσι μάλιστα ἀκοῦσαι γνῶριμα (22, 15) látott jobbnak elébetárni. Alapjában azonban ő is a közfelfogás nyomása alatt általában a mythológiai exemplumok helyett, inkább az οἰκιστὰ (I. 13, 21 és 3, 23), azaz a „történelmieket“ választja. (V. ö. Jost, 163 kk. 184. k., 212. stb. is.)

⁵¹ A mythosot illetőleg v. ö. EPhK 1934, 134 kk. és 1935, 25 k. Ethnogr.—Népélet, 1934, 81 kk. és 258 kk. Helyesen érzett Wilamowitz is, Einleitung in die Tragödie 1921, 99 l. legalább annyit, hogy a mythos nem valami „luxe de croyance.“

gyakoribb, legközönségesebb-fajta történetírás, amelyet hasonlóan csak a „die Entstehung der Gegenwart aus ihren Ursprüngen zu begreifen“ (E. Meyer) funkciója, célja avatandó ugyanily realitétké. Emellett a frappáns közösség mellett nevezetesen: nem eshetik súlylyal latba az a másodrangú különbség, hogy míg a történelemnek ex offió kétségtelen valóságok felhozásával kell bizonyítania, addig a mythos (ha nem is minden alap nélkül, ötletszerűen kitalált) fiktív momentumokkal is bátran operálhat, mert lelkünkre a való-szerű kitalálásnak, az ügyes fantáziának ugyanaz a megnyugtató hatása van, mint a köztudomású való tények felhívásának. (A múltból emlékezéssel eruált és a kitalált ténynek is indokoló ereje lesz; amint Tamási Áron agyafurt Ábele mondja: „Ha az ember kitalál valamit, akkor már igaz“, vagyis az igazság érzésével találta ki.)⁵² Nem eshetik, minél bizonyosabb, hogy akár mythikusak, akár történel-miek az igazoló magyarázatok, az illető szükséghelyzet egész — félig racionális, félig irracionális — konstrukciója szerint sohasem lesznek egészen „tiszták“: minden akár itt, akár ott próbált igazo-lás, igazában csak egy átmeneti árnyalat lehet a sok közül, amely-ben a valóságos és beleképzelt vagy a kitalált és valószínű vonások — a legkülönbözőbb arány szerint keveredve — célozzák a jelen zavarnak életkérdéssé nőtt elosztatását. S minél bizonyosabb, hogy nincsenek kizárólag kitalált-mythikus vagy kizárólag történelmi-valóságos igazolások, viszont annál természetesebb, hogy mythos és történelem ugyanattól a funkciótól és céltől úgy legyenek meghatá-rozva, hogy állandóan átjátszván egymásba, az élesebb különtartá-suk, elhatárolásuk tulajdonkép lehetetlenség. A nevek legfeljebb ha bizonyos irányt jelenthetnek, különben a mythos mindig többé-ke-vésbé történelem is, a történelem pedig mythos is lesz, koncentrikus, egybefolyó körökben.

Kérdéses legfeljebb az lehetne, hogy osztotta-e a görög is ezt a közönséges-általános fejlődésmentet, illetve — amikor a diffe-renciálatlan μυθικόν-nak történelemmé való differenciálódása nyil-ván nemcsak idő, hanem főleg szerencsés alkati adottság kérdése is,⁵³ — szüksége volt-e a görög alkatnak is a fejlődés-időre (kellett-e — szóval — a görög történelemnek a mythikus történetírás előz-ménye), hogy eljusson a maga formájához: az általa ιστορίη nevé-n következetesen-sajátságosan és sajátjaként különtartott, kizárólag az ἐγγύτητα τοῖς ἀκούουσιν χρόνῳ és τρόπῳ típusú,⁵⁴ (tehát ellenőrizhe-tően tapasztalati faktumok igazolásával dolgozó) különös tudomány-

⁵² A dologhoz v. ö. még Ortutay. Parasztágunk élete, 1937, 29. l. is.

⁵³ V. ö. W. Jäger, Mythische Beispiele in den homerischen Epen (SB. Ber-lin, 1927.) 135 és Paideia I, 59 kk. 284 k., de (bő irodalommal) K. Jost 18, i. h. 99 k. 100. l. 1. j. — stb. Részemről a görög politikai elegia, Herodotos és Lysias gyakorlata közt mutatkozó különbségekben a változó időén felül a min-denkorai strukturális „helyzetnek“ tulajdonítanám a legnagyobb jelentőséget.

⁵⁴ A lamsakosi Anaximenes szavai, Spengel—Hammer, 74, 17.

illetőleg elmondásfajtajához? Legalább is elvben t. i. elképzelhető mindenestre, hogy a görög alkatból egyenesen az „objektív“ volt a legtermészetesebb, tehát legkönnyebb megnyilatkozási forma, úgy-hogy a mythikusból való kiindulás, az ezzel közös cél és funkció itt kifeje — kivételesen — hiányozhatott. Sőt, egy kezdő amythikus fok lehető volta mellett mintha szólni is látszanék E. Schwarz ki-tűnő megfigyelése,⁵⁵ amely szerint az igazán elfogadott, legjobb görög történetírási formák szigorúan kortörténetiek, azaz olyanok voltak, amelyeket nem-mythikusan, csak közvetlenül megélt és ta-pasztalt tényekből lehetett felépíteni; amennyiben pedig a görögség nyelvterületén távolabbi, ellenőrizhetetlenebb, mythikusabb tény-feldolgozási módok is akadnak, ezek a „világtörténelmek“ mind már a görög szellemi erők elhanyaglásának, elfajulásának korára esnek, tehát éppen az eredeti alkatforma megszűnését feltételezik.

F: a látszat mégis: *nem* érvénytelenítheti mindazt, amit eddig a fokozatos-szándékos demythizálódási felődés-út, illetőleg ennek a pályának görög szükségessége mellett felhoztunk: Herodotos szem-mellátható, heroikus küzdelmét a maga mythicismusával s a fél-eredményt, mellyel kénytelenül beírta; Thukydides és még inkább Polybios „maradékait“; aényt, hogy a közvélemény a nagy ob-jektívek után és ellen is Homerost tekintette első történetírójának, vagy ahogy Aristoteles elmélete is nem Thukydidesre, hanem az átmeneti esetekre volt szabva stb. Nem érvénytelenítheti, amikor az, ami ránkmaradt, kétségtelenül inkább azt mutatja, hogy a maga heroikusan racionális magaslátát a görögség csak egy korszakában, sőt pontosabban inkább csak egyes egyéniségei által, egy bizonyos időn belül tartotta. *Nem* a Diodoros Siculusok, nem a hanyatlás kora volt az első, amely beleveszett az általános, könnyebb, embe-ribb, totálisabb, tehát eredendően mythikus formákba, a világkez-detig visszanyúló, a világ történetét markoló, felelőtlen kontrollál-hatatlanságba, a „mirabiliák“ költészetébe stb.; a görögség, bár az öncélú múlt-reflexiót, az igazi történetírást is ki tudta magából te-remteni, mégis nyilván ugyancsak *nem* kezdettől-kizárólag, de az-után sem minden historikusával és nem is teljes egyoldalúságban törekedett *csak* a tiszta (és lehetetlen) dologszerű múltság-reprodu-kálásra. (Különb: akár a leghatározottabb belső képlet is csak ritka szerencsés esetben, szinte sohasem szokta mindjárt elsőre a maga tökéletes kifejeződését elérni.) Fel kell tehát tennünk igenis, hogy a ránk-nem-maradt Herodotos-előtti periódus, amint megsej-tettük — a klasszikus görög esetek látszata ellenére — épúgy nem volt mentes a mythostól, vagyis az igazi történelemért való harco-lástól s alapjában épúgy a jelen vágy-, illetve rémképei szerint iga-zodva nézte a múltat s kereste a kétségmagyarázó analógiát (pél-

⁵⁵ Főleg: Geschichtschreibung u. Geschichte bei den Hellenen, Die Antike IV, 1928, 14—30 ll.; v. ö. már: Über das Verhältnis der Hellenen zur Geschichte Logos 1920—21, kül. 180. k.

dát), amint ez még a legjobb korszakban is (minden „visszaeső” esetben) szintén történt és amint közönségesen és nyíltabban a többi, ideális célt nem ambicionáló történetírásokban is mindig szokott történni. Csak épen érthető, hogy *ha egyszer* Herodotos s még inkább Thukydides által sikerült a görögségnek a múltreferálást páratlan önmegtagadással és hosszú erőfeszítéssel „teljesen” kivonni az érzelmi-akarati sík uralma alól és az intellektusé alá, azaz „tudományos” érvényűvé, magáért a voltságért valóvá felemelni, akkor e teljesítmény után általában próbálnia kellett a ragaszkodást a bár természetellenesen túlracionális, szinte emberfeletti formához: nem tehette többé, hogy ne igyekezzék legalább a maga legjobb formáját valósítani, amely mintegy „noblesse oblige”-ává lett.

Annak ellenére — ezek szerint, — hogy a görög legmagasabb célkitűzés tagadta és néhány görög kísérlet, egy aranykoron belül, túl is tudta magát tenni az ilyenfajta engedményen, mégis: a történetírás a görög fejlődést is beleértve, mindig bizonyos fokig (még) mythikus volt és lesz. A görög törekvések is csak erősítik a tételt, hogy a történelem általában nem a ténymegőrzés programjából, hanem a mythikus, a jelent-példázásra szolgáló elbeszéléstől van meghatározva. Effelől még a speciálisan görög, új műfaj megszülethetett s épen annak a mértéke, ameddig benne a való tények a mythost kiszoríthatták, meg is határozhatta értékét. Ez maga nem jelenti, hogy a görögség önmagát tudta volna Münchhausen-copffal önmaga fölé emelni és nem jelenti, hogy a történetírás általában, tehát itt is, ne mindig szükségkép emberien, vagyis apriori a jelen helyzethől és élő emberből, illetőleg közületből, a maga jövő tettei szolgálatához kívánta volna a múlt erőit — szükségkép mythikusan — felhasználni. A görögséget is beleírta (egyszóval) mintha azoknak volna igazuk, akikkel lényegben Ranke kétegyei is találkoztak: Heinének, aki szerint a népek igazi történelmeiket nem a történetíróktól, mindig inkább költőiktől várják és kapják, s Goethenek, aki szerint a történelemnek legigazabb értéke csak az entusiasmus.

III.

Igy: a történetírás történetének áttekintése végleg megerősíthette gyanunkat, hogy a kiélezett kérdés — „igazságelvű vagy szubjektív indítékú történetírás?” — zsákutcába visz. Már mint olyan regisztráló „szó”, amelyik lelki események külső képleteit vagy credményeit, tehát apriori lehetetlent vállal, a történelem, — bár kétségtelenül a történeteket kell számon tartania, — nem lehet (természet)tudományos: jogosultsága apriori csak annyiban van, amennyiben egy helyzeti nyomaték függvénye. Relatívnak és mythikusnak kell a magunk egyéni, pillanatnyi igazsága, a magunkraeszmélés természete szerint lennie. Általában: „Nicht ein kritischer Chronist, sondern ein Seher vergangener Wirklichkeiten ist der Ge-

schichtschreiber.⁵⁶ Csak ép ez nem jelenti, hogy a történelmet, mint pusztá eszközt és költészetet volna szabad felfogni. Spranger,⁵⁷ véleményünk szerint, messze ment, amikor a lélektan és pedagógia mellett úgy jelölt helyet a történelemnek, mint amely tudományt igen nagy egzisztenciális jelentőségéhez *nem* tárgyának önértéke, hanem *csak* az ember szellemének fejlesztése, táplálása juttatja. Úgy, hogy míg az új lélektan az ember jelen státusát analizálva és felvéve érti meg, míg a pedagógia a lélek jövő fejlődésére próbál bölcs előkészítéssel hatni, addig a történelem a múltban való megtükröztetéseknek erősítő eszközével volna hivatott emberi önmegismerésünknek a törekvéseit szolgálni.

Közelebb járnánk mindenestre az igazsághoz, ha a történetíró feladatát is hasonló tengelyben keresnők, mint ahol ő a filológusét látta,⁵⁸ akinek munkája szerinte mint rejtett vagy nyílt életérdekek vívője, *egyszerre* köteles az igazságot is tekinteni, illetőleg feltárni és lelkünket edzeni, szempontjaival a jelen helyzetek homályának felderítéséhez segíteni stb. Egyszóval, ha a históriát — a „peripatetikus“ felfogás nyelvén szólva — olyan „*ἀμύνητος*“ költészetfajtának néznők, amelynek hangsúlya a maga önkénytelen utánzó („szubjektív, mythikus, költői“) tendenciái *ellen* szükségkép van vetve a maga nemutánzó, vagyis a gondolat módlija szerint eltörő, lényegregisztráló funkciójára. Amelynek egyéni megjelenése, beállítása tehát szükségképen bifrontális lesz, mintha valóban tényekből dolgoznék, mert csakis ilyen látszattal lehet teljes.

Eszerint:

A históriát úgy kell néznünk, mint a jelen szerint jogosított — a jelen látását és láttatását célzó — múltismerő törekvést,⁵⁹ amely — foszforeszkálva — majd az, aminek Droysen tudja: „das Wissen der Menschheit um sich, ihre Selbstgewissheit“,⁶⁰ majd — egy szó változtatásával —: „das Wissen des Menschen von sich, seine Selbstgewissheit“, illetőleg mind a kettő együtt. Úgy kell néznünk, mint valami elválaszthatatlan komplexitásban állandóan lengő egyensúlyú és a határterületeket súroló, tudományos — azaz okság szerint igazságot kereső — és legalább egy „statisztikus“ okság látszatához, formáihoz végletekig ragaszkodó költészetfajtát, amelyet megfelelő módon mindig másként, az adott, eleve szabályozhatatlan társadalom, egyéniség, egyszóval a történeti pillanat lesz hivatott minősíteni; amiben aztán kényszerűen benne van a másként-látásoknak, valószínű pótlásoknak, jóhiszemű ráfogásoknak és hasonlóknak a kikerülhetetlensége is.

⁵⁶ Baeumler, i. h. CXLV. l.

⁵⁷ V. ö. Der gegenwärtige Stand der Geisteswissenschaften und die Schule, 1925. stb.

⁵⁸ I. h. 11—12. l.

⁵⁹ V. ö. Faragó L., A harmadik humanizmus és a harmadik birodalom, főleg 52 kk. (Litt, Geschichte und Leben, 1925.)

⁶⁰ Grundzüge der Historik (1868.) 1882-i 3. kiad., 37. l.

Itt — közbevetve — talán nem lesz teljesen felesleges egy esetleges ellenvetést megelőzni. Azt t. i., hogy ez a tőlünk követett tudományos költészet és egész Aristoteles-értelmezésünk is fából-vaskarika, tehát tarthatatlan volna.

Emberi tudástörekvésünk életfolyamán nevezetesen nemcsak a Nem-Ént formálja az Én, hanem a Nem-Én is állandóan új erők kifejlesztésének szükségére eszmélteti az Ént. Így a tudás és az ember egész viszonyának elképzelésmódja máig megint lényeges módosuláson ment keresztül. Elesen látja pl. Ernst Krieck a régi filozófiai felosztások mai tarthatatlanságát és egy olyan „völkisch-politische Anthropologie“ szükségességét, amely nem egy „Fach unter Fächern“, hanem az összes tudományok végső célja és feladata. A mai tudománynak valóban számolnia kell az önmagára ismerni kívánó emberrel, amelytől nem szabad menekülni próbálnia, és ennek a Naprendszeréhez igazodva, kell minden tudományfajtának mint egy, a magunk megismerését szolgáló generális „anthropologia“, helyesebben: „heautognosis“ egyik részének a maga helyét megtalálnia.

Máig még a fizikában is számos, kétségtelen nyomára jöttünk a törvényellenes önkényességeknek, a causalitást megszegő szabadságoknak: a tudás tiszta objektívitásába még nemrég is vetett hitünk sajnálatos tévedésnek bizonyult és a legexaktabb természettudományban is elfogadott lett a mythikus maradék szükségességének elve. Ha viszont minden tudomány csak a strukturális egész függvénye, tehát „költői tudomány“ lehet s annál inkább természetesen, minél lelkibb valamely megismerendő faktum, van-e érthetőbb dolog, minthogy *első-sorban a történelemnél* nő meg a vitális erőknek fontossága, szemben az intellektuális erőkkel s ehhez képest a tudomány súlypontja is a költői felé fog eltolódni? Épen ma nyilván igen kockázatos volna épen egy ilyen „emberi“ (heteronomisztikusan autonóm) történelemfajta lehetőségét kétségbevonni, amikor csak érthetőbben mint eddig bármikor: a szubjektív objektívitás paradoxona reális követelménynek bizonyult. A történelem, igenis, — megfelelő alkathelyzetek esetében — annak ellenére is lehet tudomány, hogy a voltság öncéljának, a múltnak mindig új szempontokkal tőkéletesedő, jobb megismerésén kívül ugyanakkor ugyanúgy szolgálja a magunk (művészi, vallási, praktikus stb.) céljait is, sőt ezeket szolgálni épúgy múlhatatlan és minden tudománnyal közös kötelelessége.

Igy látva most már egyszerre értjük, miért becsülték annyira, olyan különös érték gyanánt azt az igazságelvűnek látszó történelemfajta, amelyet egyszer-egyszer egyes „görögöknek“ sikerült realizálniok. Ez az egyensúlyozott fajta t. i., ha nem is érte el, mint Polybios hitte, hogy a tényeket törvények szerint rendezze és a jövő fejlődés fázisait kiszámítva megjósolhassa, mégis a lehető maximalitással tekintette az objektív igazságértéket, anélkül hogy az elmaradhatatlan végső szubjektívitás, a gondolatok lekerékítés szenvedett volna. Viszont az így követelt egyensúlyjáték érzékenysége és nemzeti (társadalmi), ill. egyéni alkatok szerint szükségképvikariáló arányszámait azt is, ugyanígy, értenünk engedik, hogy mindamellett hiba volna és volt ezt a görög esetet mint a történetírás egyedül való formáját erőszakolni. Hogy ellenkezőleg annak,

ami történelemnek nevezhető — a szubjektív és objektív pólusok különböző viszonylehetőségei folytán és a meghatározó alkatok, hangulatok, helyzetek, intellektusfok stb. mindenkori különféleségei szerint — szükségképen *számtalanfajta* lesz a lehetősége.

Általában: biztos, érzett hatalmi helyzetekben, racionalista éles gondolkodású népeknél (társadalmaknál, egyéneknél), amilyen a görög (Thukydides-) eset is volt, a történetírás rugalmas fogalmának inkább tudó műltmegismerésre (tényre) kell beállítva lennie; átmeneti (forradalmas) helyzetekben vagy állandóan (esetleg pillanatnyilag) ösztönös-vágyalmas alkatok eseteiben (gondoljunk a keleti vagy a háború utáni európai, különfélekep heteronomisztikus történetírásokra) inkább a hatékony jelen, ill. jövőtformálás céljával történendő önmegismerésre és erőmérlegelésre (azaz — mythosokra). És így tovább. Csak épen hogy a meghatározó momentumok kétszer, két helyen ugyanúgy nem fognak megismétlődni; ezek közé a határok közé számtalanfajta árnyalat fog esni, amelyek (jóhiszemű esetekben) *belülről* a termő pillanattól nézve, alapjában mind egyforma, relatív értékű „történelmek“, csak az értékelő ésszek, a tudás idegen szemléletének — *kívülről*, más helyzettől (korból, alkathól) nézve — lesznek különféle értékű és minőségű alkotások.

Mint egyik ilyen szerencsés, bár nem tiszta árnyalatot kell, ezek szerint, azt is tekintenünk, amelynek főleg az aranykori római irodalomban voltak ilyen kiváló képviselői. Az értékes középfajtat, amely bár inkább átmeneti-ösztönös strukturából, római célokból és vágyakból nőve ki, ennek kívánva megfelelni, — minthogy intellektuális erőiből futotta, — mégis a maga „helyzete“ szerint az ideális abszolútabb mértéket és formát ambicionálta. Livius, akinek történetírása „mythikus“ korban, az Augustuséban, jellegzetes római mythikus hagyományt folytatott (az annalistákét), sohase sülyedt vagy emelkedett volna addig a végletekig, hogy a múltságot, a „vergangene Wirklichkeiten“-et eszköznek lássa: Polybios is ideálja volt⁶¹ és nemzeti, szubjektív csak az objektivitás „görög“ szempontjának tiszteletével akart lenni.⁶² Innen a rá jellemző belső ellentmondás,

⁶¹ H. Oppermann (Neue Wege, i. h. 51. k.) hasonló értelemben vezet vissza Augustus egész államának jelentőségét arra a körülményre, hogy egy, a görög örökség és ideál segítségével ujjáteremtett *ősrómai* állam volt.

⁶² Példa Livius, IV, 20, 9 kk.: Cornelius Cossus katonái rangjának kérdése. Szubjektív motor: Augustus M. Licinius Crassusnak 27-ben megtagadta a bastanusok feletti győzelem triumphusát, ill. a *spolia opima* felajánlását; Livius az Augustus-politika követelte praecedens-hiányt szeretné igazolni. Objektív látzat: Tolumnius „megtalált“ páncélja, Augustus tudósainak állítólagos *trouvaillé*-a, megfelelő bizonytalansággal, de — felhozva! (V. ö. Rosenberg, *Einführung und Quellenkunde zur römischen Geschichte*, 1921, 144. l.) — Arról az ősi, sajátságos „római“, religiosus dolgokhoz-tapadásról, amely pl. az eredeti római istenek személyi vonásainak visszaszorítottágában, jogi eljárások rituális-eksztatikus megéléseben stb. nyilvánult és legfőbb előkészítő csírája lehetett a (másféle) görög pragmatizmus „átvételének“ is, — külön összefüggésben kell beszélni.

amely alapján elveti a mythost, anélkül, hogy le tudna mondani a jelennek a törtétség ruhájába öltöztetett mythosok által történő, sűrű magyarázatásairól.⁶³ S Livius árnyalatát rengeteg utánczó követte, amint előtte is elvileg nagyjában a Livius-féle ponton állott, bár némi, a maga szónok voltából folyó, alkalmazási eltéréssel, a Rómagondolatot nem kevésbé jellegzetesen képviselő Cicero is.⁶⁴ Akárhogy is azonban: mindenesetre bátran mondhatjuk, hogy ezek a „római” történetírók a maguk komplex helyzetéből (belülről) épen úgy „történetírók voltak, mint akár Thukydides a magáé szerint. Sőt nemcsak Livius, még egy mai olasz történetíró is annak fog számítani, ha tendencia és szándékosság nélkül csak annyiban maradt alul egy hidegebb oldalról felállított objektívítás-követelményen, amennyire erre a „helyzete”, mondjuk: az a sajátosan jellemző „olasz” vonás kényszerítette, hogy ebben a népben a tradíció élmény gyanánt hat⁶⁵ stb.

Belülről, tehát egyedül valódi értéke szerint nézve, eleve-elhibázott és hamis, apriori csak a olyanfajta történetírás lesz, amely únja a kényszerűen követelt egyensúlyjátékot, az ambivalens, sőt mondhatnók perivalens tartást és kilép a körből. Vagy az ész helytelen tyrannisa szerint elvszerűen megtagadva a tényrespektálást és teljes egyoldalú nyíltsággal „költői”, didaktikus, nevelő, nemzeti erkölcsi stb. genost, programot akarva csinálni a történelemből; vagy ezt holmi állásfoglaló egyéntől teljesen mentesített, exakt szám- és adattudománnyá próbálva leegyszerűsíteni. Tehát: vagy a „μυθεσις”-ig érvényreengedett szubjektívítás (az „über Geschichte soll man dichten” spengleri elve), tendencia stb.; vagy a — hiába — regisztervezettség szerényedett tényfetisizmus. *Kívülről* nézve viszont bizonyos, hogy az alapján megfelelő fajtáknak is igen különböző lesz nemcsak a megbecsülése, de az abszolút értéke is, természetesen. Minél intellektuálisabb korok és fokok nyilván inkább a Thukydides-féle; minél ösztönösebbek a bibliai, esetleg logographus-fajta; minél átlagabb-humánusnak a Livius-típusú történetírást fogják

⁶³ Attitudejére jellemzően szereti a Nagy-Rómát, ennek egyes faktumait mythikusan is egy-egy ősi (pl. Romulus-korabeli) eszményhez, tényhez, személyhez stb. kapcsolni. (Pl. I. 16. Proculus Julius enunciatíójához stb.)

⁶⁴ Ő is t. i., mint egy, a valósághoz tapadó rómainál természetes, elveti az „auctoritás” híján való fabulát (parum auctoritatis in fabula: Cato m. 3; omittamus et fabulas et externa: ad rem factam nostraque veniamus: De officiis III. 99), de úgyis mint szónok, úgyis mint eklektikus filozófus, úgyis mint öregeedésével a valóságtól mindig jobban elforduló ember, ninesen ellentmondások híján. Nevezetesen többször látszik a minél régebbit az újabb történeti tényekkel szemben túlbecsülni, sőt a *laudator temporis acti*-poseból folyó értékelést a görög történettel szemben is érvényre engedni. (V. ö. J. Vogt, Ciceros Glauben an Rom, Würzburger Studien, 1935, 6 kk. kül. 30. l. 117. j. és 20 k. l.)

⁶⁵ V. ö. Prohászka, Vándor és Bujdosó, Minerva, 1932, 91 kk.

a legjobban magukénak, tehát „igazinak“ érezni és így bizonyos, hogy az ideális emberi struktúra mértéke szerint a legritkább-legértékesebb az első; a tőlünk Európában legidegenebb-primitívebb a második; a „mindenkitől“ legkönnyebben megbecsült és legjobban szeretett pedig a harmadik kísérletirányzat lesz.

Ennyiben azonban, azt hisszük, egyelőre meg is feleltünk a történelem mivoltának és határainak legsürgetőbb kérdéseire.

Marót Károly